

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ — галузі досліджень, предметом яких є людина як суспільна (культурна, моральна, духовна) істота та все нею створене. Штучні життєві середовища — це не тільки знаряддя праці, житла, речі побутового вжитку, мистецькі витвори, а й уявлення, вірування, **ідеї** пізнавального змісту, **звичаї** та способи життя, суспільні й політичні установи. Натомість терміном «науки про людину» позначають як природничі, так і гуманітарні дослідження, що стосуються людини та її діяльності. Поділ наук на природничі й гуманітарні є предметним (що пізнаємо), а не методологічним (як пізнаємо).

Термін «гуманітарні науки» має особливий смисловий відтінок, джерела якого закорінені в європейській освітній традиції, яка на перше місце ставила вивчення латинської і давньогрецької мов, літератури та мистецтва. Початки цієї традиції сягають античності, але вирішальну роль в її утвердженні відіграли європейські університети, засновані на поч. 13 ст., у яких базову освіту складало оволодіння трійкою наук (лат. *trivium*) — граматику, риторику та діалектику (уміння вести аргументовану дискусію); від трійки відрізняли четвірку (лат. *quadrivium*) — геометрію, арифметику, астрономію і музику (ці науки більшою мірою теоретичні, пов'язані з використанням математики). Такий поділ наук містить можливість протиставити природничі та гуманітарні науки не тільки за предметною, а й за методологічною ознаками. На методологічних відмінностях між природничими і гуманітарними науками на межі 19 ст. — 20 ст. почали наголошувати у неокантіанстві й **герменевтиці**, вказуючи на провідну роль у гуманітарних науках методу індивідуалізації (на противагу узагальненню), а також інтерпретації та цінностей. В українській мові, як і в деяких інших європейських мовах, паралельно використовують два терміни — «гуманітарні науки» та «соціальні (суспільні) науки». Попри відмінність у смислових відтінках, їх часто вживають як синоніми або поєднують — «соціогуманітарні науки». У західних інтелектуальній традиції назви для гуманітарних наук змінювали залежно від того, що вважали найважливішою ознакою людини і людського світу — культуру, духовність, мораль. Звідси різні назви для них — «моральні науки» (Дж.-С. Мілля), «науки про культуру» (нім. *Kulturwissenschaften*), «науки про духовність» (нім. *Geisteswissenschaften*). В англійській мові розрізняють «social sciences» (соціальні науки) і «humanities» (гуманістика, гуманітаристика) у давнішому значенні — вивчення латинської і давньогрецької мов, відповідних текстів; у новітньому — дослідження з літературознавства, мистецтвознавства,

культурології, релігієзнавства, філософії.

Натуралістично зорієнтована методологія гуманітарних наук

За предметними особливостями можна виокремити три групи наук:

- природничі (фізика, астрономія, геологія, фізична географія, хімія, біологія, ботаніка);
- природничо-гуманітарні (психологія, етологія, медицина, екологія, економгеографія);
- гуманітарні: класичні — літературознавство й мистецтвознавство, граматики, історія;
- новочасні й новітні — економіка та політекономія, правознавство, соціологія, соціальна психологія, антропологія (соціальна і культурна), етнологія (зокрема й етнографія та фольклористика) і націологія (об'єднувальна назва для досліджень, які позначають переважно висловом «теорії нації»), правознавство, політологія, релігієзнавство.

Філософію варто віднести до гуманістики. Класичний спосіб класифікації ґрунтується на принципі «від простого до складного»: фізика — хімія — біологія — психологія — гуманітарні науки. У класифікації наук, де до уваги взято методологічні відмінності між науками, їх розрізняють відповідно до співвідношення у них описового (емпіричного) і теоретичного складників. Класичне розуміння теоретичності зорієнтоване на природничі науки: базувалося на пов'язаності понять і тверджень, заснованих на певній логіці. Зразком логічно пов'язаних, систематизованих понять та тверджень є евклідова геометрія: антична математика стала джерелом логіки Аристотеля (логіки класів), зорієнтована на природничі науки. У Новий час європейської історії виникла суперечка між раціоналістами (картезіанцями, дедуктивістами) й емпіриками (індуктивістами). Визнання важливості досвідного підтвердження будь-яких розумових гіпотез призвело до розуміння того, що ступінь теоретичності певної науки залежить від можливості одержання емпірично підтверджуваних узагальнень — у вигляді загальних понять (видів, родів, типів) і універсальних тверджень (наукових законів). Досвідне й теоретичне — взаємопов'язані складники пізнання. Емпіричний складник, хоча б у прихованому вигляді, наявний у будь-якій науці: він є мінімальним у чисто формальних (математика чи логіка) і максимальним в описових (мінералогія, геологія, ботаніка, зоологія, географія, демографія, етнографія, лексикографія) науках. В останніх елементи теорії представлені у групуванні фактів та здійсненні класифікацій. У західній філософії загальні проблеми методології гуманітарних наук представлені

розділом під назвою «філософія суспільних наук»: термін «філософія» вказує, що його проблематика виходить за межі пошуку методологій у класичному розумінні методу (т. зв. методологізм). Адже слово «метод» у випадку гуманітаріїв набуває особливого смислового відтінку — символізує їхню відповідальність за вибір шляху з минулого в майбутнє націями, цивілізаціями і людством загалом. Ця відповідальність полягає у спробах розпізнати й відвернути загрози, які стосуються не лише фізичного виживання людського роду (напр., екологічна криза), а й передбачення тенденцій, що призводять до зниження якості людського життя. Серед найважливіших загальних проблем методології гуманітарних наук варто виділити такі:

- як можна здійснювати узагальнення у гуманітарних науках на противагу індивідуалізаціям;
- що вважати базовим у дослідженнях — окреме, часткове (особа, група) чи ціле (суспільство, культура);
- якою є роль інтерпретації у гуманітарних науках та як співвідносяться об'єктивне і суб'єктивне в інтерпретаціях;
- яку роль відіграють цінності в методології гуманітарних наук.

Приголомшливий успіх природничих наук у Новий час (особливо в точності передбачень, створенні технологій) спонукав гуманітарні науки наслідувати методологію природничиків. Припускали методологічну єдність усіх наук, але основою для такої єдності була методологія, зорієнтована на особливості природничих наук. Таке розуміння методології гуманітарних наук позначають терміном «натуралізм»: теоретичне обґрунтування натуралістично зорієнтованої методологічної єдності всіх наук представлено передусім позитивізмом та [неопозитивізмом](#). Цей позитивістський чи модерновий ідеал науки можна представити у вигляді певних ознак чи показників науковості:

- об'єктивність (істинність);
- здійснення узагальнень та пов'язування загальних понять і тверджень у системи (теоретичність);
- переведення якісних характеристик у кількісні (математизація);
- пояснення, засновані на принципі причинності;
- передбачення;
- практична застосовність наукових знань (технологічність).

Він охоплював також схильність до різних форм редукціонізму: пояснення вищих (складніших) рівнів буття шляхом їх зведення (лат. *reductio*) до простіших (зокрема до певних засадничих елементів). У гуманітарних науках це виявлялося у прагненні пояснювати суспільні явища чи історичні зміни як зумовлені дією об'єктивних (емпірично спо-

стережуваних) чинників (біологічних, географічних, економічних). Такий підхід вважали науковим, на противагу суб'єктивно-ідеалістичному та романтичному акцентах на свідомому виборі, на ролі осіб та еліт. Найрадикальніша версія натуралізму представлена механістичним детермінізмом матеріалістів 18 ст. У абсолютних різновидах редукціонізму вислів «бути основою» означає, що певне явище вважають тільки інобуттям (епіфеноменом) основи: воно є тільки проявом основи (напр., «хімічне» — тільки слово, з допомогою якого позначаємо певне вираження фізичних процесів). Відтак всі терміни хімії можна переписати в термінах фізики (як терміни біології — у термінах фізики та хімії, а психології — відповідно у біології, гуманітарних наук — у психології). Абсолютний редукціонізм переважно також означав заперечення методологічної автономності науки, яка досліджувала вищий рівень буття. Опозиціонерами до такого абсолютного редукціонізму виступали передусім біологи. Ще у 18 ст. механістичному розумінню живих організмів протиставлено концепцію віталізму (Л. Дюма), яка в оновлених варіантах знайшла продовження у 19 та 20 ст. (Г. Дріш, А. Берґсон). Якщо у механістичному детермінізмі ціле розуміли як суму частин та зв'язків між ними, то у віталізмі припускали наявність в організмах певної нової якості (життєвої сили), унаслідок чого цілісність організму не можна розуміти як звичайну суму частин та зв'язків між ними (див. [Голізм](#)).

Постало питання, яка з наук має бути засадничою в поясненні суспільних явищ (за аналогією з фізикою у природничих науках). Заперечення механістичного детермінізму підштовхувало до того, щоб за основу гуманітарним наукам брати не фізику, а біологію або психологію. Найбільш виправданим здавався погляд, що засадничою для цих наук має бути психологія, адже люди відрізняються від інших живих істот духовністю. Але до кін. 19 ст. психологія залишалася інтроспективною (суб'єктивною) та описовою. Ідея засадничої суспільної науки, яка б була об'єктивною (емпірично обґрунтованою), зреалізована О. Контом під назвою «соціологія». Дотримуючись принципу методологічної єдності наук, він розташував усі науки по лінії від простішого (і абстрактного) до складнішого (і конкретного):

математика — астрономія — фізика — хімія — фізіологія (біологія) — соціальна фізика (соціологія).

Замінивши «соціальну фізику» терміном «соціологія», поділив її на соціальну статистику та соціальну динаміку. Соціальна статистика — дослідження організації суспільства, його сталих структур: сім'ї, власності, держави, релігії, мови. Соціальна динаміка вивчає функціонування цих структур — той зміст, яким вони наповнюються у процесі історичних змін. О. Конт вважав, що основи суспільної структури є універсальними (властивими для всіх суспільств) та незмінними (змінюється лише їхня функція). Дж.-С. Мілль також дотримувався ідеї про методологічну єдність усіх

наук: з його погляду, принцип причинності, поєднання індуктивних і дедуктивних методів дозволяє забезпечити таку єдність. При цьому Дж.-С. Мілль виходив із того, що основою поведінки людей є душевні події. А тому, на його погляд, суспільні науки повинні базуватися на психології, яка дозволяє відкрити закони поведінки людей (науку про поведінку людей він назвав «етологією»). Він використовував термін «суспільна наука» в однині, проте визнавав, що існує низка суспільних наук, серед яких розрізняв часткові і загальні. Часткові ґрунтуються на провідній ролі певного мотиву поведінки. Напр., політекономія як наука стає можливою, якщо люди керуються потягом до збагачення, але не в усіх суспільствах такий мотив є провідним. Ринкова економіка можлива тільки при наявності у суспільстві ціннісних орієнтацій на збільшення багатства. Це врахування ролі мотивів (які відрізняються у людей, що належать до різних суспільств, цивілізацій та епох) загрожувало підважити універсалізм тих узагальнень, що їх здатна робити соціологія. Дж.-С. Мілль також припускав можливість «теоретичної історії» — індуктивного виведення історичних законів на основі спостереження за послідовністю певних змін, що дозволяє передбачати майбутні історичні зміни. Загалом це відповідає основній ідеї еволюціонізму, представленого в біології концепцією Ч. Дарвіна, еволюційною соціологією Г. Спенсера, еволюційною антропологією (Л.-Г. Морґан, Е.-Б. Тайлор). Остання ґрунтується на визнанні певних стадій зрілості, крізь які повинні пройти всі суспільства. З еволюційною антропологією споріднена марксистська соціальна філософія, яка базується на припущенні, що всі суспільства проходять крізь однакові стадії розвитку (суспільно-економічні формації). Марксистська філософія історії містить також явні ознаки економічного редукціонізму та есхатології (комунізм як завершення історії класової боротьби).

Перегляд натуралістичної методології гуманітарних наук

На межі 19–20 ст. в опозицію до натуралістичного розуміння методологічної єдності всіх наук виступили гуманітарії, які наполягали на принциповій методологічній відмінності їхніх наук від природничих. Неокантіанці баденської школи В. Віндельбанд та Г. Ріккерт протиставили дві групи наук за ознакою узагальнення–індивідуалізація: природничі науки спрямовані на відкриття узагальнень (вони «номологічні»), гуманітарні науки — на індивідуалізацію («ідіографічні»). Інший підхід для доведення методологічної відмінності між двома групами наук розвинутий у руслі герменевтики (В. Дильтей, М. Гайдеґґер, Г.-Г. Гадамер). Згідно з герменевтичною традицією, різниця між двома групами наук ґрунтується на тому, що гуманітарії мають справу з об'єктами, в яких уже втілено духовність певного діяча (особистого чи колективного): тобто, ці об'єкти

вже містять певне значення, яке гуманітарій може «відкрити» шляхом розуміння та інтерпретації. З герменевтичного погляду гуманітарні є «науками про дух», а індивідуалізація — тільки наслідок цього. Якщо позиція методологічної єдності всіх наук закорінена у філософії (світогляді) просвітництва, то герменевтичний наголос на внутрішньому досвіді та духовності — у філософії романтизму чи, вужче, у менталістичній традиції Й.-Г. Гердера. Якщо дивитися на зміни в розумінні методології соціогуманітарних наук від кін. 19 ст. та у 20 ст. під кутом зору відходу від орієнтації на природничі науки, їх можна розглядати як перегляд (іноді дуже радикальний) вище названих показників науковості. У процесі цього перегляду гуманітарії були змушені вибирати певну позицію між полюсами, які можна подати у вигляді протиставлень: узагальнення — індивідуалізація, причинне пояснення — інтерпретація, партикуляризм — голізм (мікрорівень — макрорівень), фактичне — ціннісне. Крім цього, предметом дискусії стало питання, наскільки можливе передбачення в гуманітарних науках, а також осмислення ролі новітніх технологій та практичної діяльності людини загалом. Щоправда, було б хибно розуміти «зсуви» у названих бінарних опозиціях зліва праворуч як лінійні односторонні процеси. Не йдеться про цілковите відкидання узагальнень на користь індивідуалізації, причинного пояснення — на користь інтерпретації, партикуляризму — на користь голізму. Скажімо, причинне пояснення залишається застосовним і важливим у гуманітарних науках, доки його використання є виправданим. Головне — усвідомлювати різницю між причинами і мотивами: мотиви — особливі причини, оскільки з ними пов'язаний той чи ін. ступінь усвідомленого вибору дій, способів поведінки: маємо справу не з детермінацією, а самодетермінацією. Зміщення у названих бінарних опозиціях може бути корисним лише для з'ясування певних тенденцій в окремих науках під кутом зору відходу від модерного, позитивістського ідеалу науки. Зміщення у бік індивідуалізації, голізму та посилення ролі методу інтерпретації (у герменевтичному значенні терміна) спостерігаємо майже в усіх Г. н. Обмеженість можливості узагальнень у просторі (діахронічний аспект) та у вигляді універсальної історії (синхронічний аспект) впливає з наголошення у соціології Дж.-С. Мілля на ролі мотивів. Критика універсалістських підходів (переважно на європоцентризмі) схилила гуманітаріїв до вибору таких загальних підходів, які б уможливлювали індивідуалізацію. Відхід від універсалізму до індивідуалізації представлений підкресленням унікальності культур різних етносів, націй, цивілізацій, а також неповторних особливостей їхньої історії.

У соціології М. Вебера обрано поміркований варіант узагальнення: введення поняття «ідеальних типів» означало, що узагальнення чинні тільки стосовно споріднених суспільств. Соціологія Т. Парсонса

ґрунтується на врахуванні домінантних у певному суспільстві чи цивілізації систем цінностей. Ту саму тенденцію маємо в антропології (прикладом може бути культуроцентрична антропологія Ф. Боаса та його школи). Обмежену можливість здійснювати узагальнення, які б стосувалися усіх суспільств, націй, цивілізацій поєднували з критикою поняття «універсальної історії». Адже культурна відмінність між суспільствами, націями та цивілізаціями — наслідок відмінностей в їхній історії. Цю тенденцію представлено в антропології 20 ст.: критика еволюційної антропології з боку «дифузіоністів», які відкидали прогресивізм, наголошуючи на ролі «впливів» (проникнення елементів однієї культури в іншу), на наявності в сучасному елементів минулого, хай навіть у видозміненому вигляді (циклічність), а це уможлиблює різні форми суспільної деградації ([комунізм](#), фашизм тощо). Оскільки віра в універсальні історичні закономірності залишалася впливовою навіть у 1-й пол. 20 ст. (напр., у марксизмі), К. Поппер у праці «The Poverty of Historicism» (London, 1945, vol. 1-2; укр. переклад — «Злиденність історизму», К., 1994) звернувся до аналізу поняття «історичних закономірностей», протиставивши його поняттю «історичної тенденції». Історична тенденція лише нагадує дію історичної закономірності, але насправді вона триває внаслідок інертності суспільств, яким бракує усвідомлення свободи вибору чи [волі](#), щоб здійснювати історичний вибір.

Більшість видатних істориків 20 ст. уже не пояснювали хід історії дією універсальних історичних закономірностей, а зосереджували увагу на «біографіях» певних суспільних цілостей (напр., кн. А.-Дж. Тойнбі «A Study of History» — «Дослідження історії», Оксфорд, 1934-61, т. 1-12). При цьому самі «цілості» розуміли як динамічні утворення, які охоплюють елементи внутрішньої різноманітності та суперечливі тенденції. Спроби поєднати деякі загальні підходи з урахуванням принципових відмінностей різних типів систем наявні у загальній теорії систем, основи якої у 40-50-х рр. заклав віденський біолог Л. фон Берталанфі. Розвиток теорії систем у застосуванні до людини і людського суспільства призвів до розуміння того, що соціальним системам властива самореференція, самодетермінація і самоструктурування (Н. Луман, Г.-Р. Матурана): цю ознаку стали позначати терміном «аутопоезис». Теорію систем використовували у теоріях організації, управління та вироблення рішень, політичних теоріях. Зміщення в бік голізму представлене у психології критикою поелементної (асоціаністської) психології прихильниками [ґештальтпсихології](#), а також критикою «глибинної» психології (психоаналізу) з боку прихильників «вершинної» психології (В.-Е. Франкл). У мовознавстві та літературознавстві альтернативу до поелементного підходу запропонував структуралізм. Наголошення на ролі герменевтичних підходів (інтерпретації) маємо у соціології (від М. Вебера до П. Бурдьє), в історичній

герменевтиці Р.-Дж. Коллінґвуда, а також у літературознавстві, мистецтвознавстві та культурології. Сучасна ситуація у філософії та методології гуманітарних наук стала наслідком критики неопозитивістської філософії науки, представленої в радикальній версії філософами Віденського гуртка. Критику цієї філософії науки ще у 30-х рр. розпочав К. Поппер. Хоча він був прихильником позиції методологічної єдності всіх наук, але вважав, що таку єдність можна успішно обґрунтувати тільки шляхом перегляду концепції логічного позитивізму, що спирається на принцип емпіричної [верифікації](#). Значно радикальнішу критику традиційних епістемологічних підходів запропонував П. Вінч у книзі «The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy» («Ідея соціальної науки і її відношення до філософії», Лондон, 1958), наголосивши на герменевтичному значенні терміна «розуміння» у застосуванні до гуманітарних наук та на різниці між поняттями причин і мотивів. Та найбільшу роль у підважуванні панівного уявлення про наукову діяльність відіграло дослідження «The Structure of Scientific Revolutions» («Структура наукових революцій», Чикаго, 1962) Т.-С. Куна. Нову філософію науки стали позначати як постпозитивізм, постемпіризм, постмодернізм. Це змінило підхід до традиційних проблем співвідношення методів природничих та гуманітарних наук

Методологічний плюралізм

Загальна тенденція змін у філософії та методології Г. н. у 20 ст. полягає у тому, що в останній третині 20 ст. науковці вважали виправданою практику методологічного плюралізму замість намагання відкрити якусь одну об'єднувальну парадигму гуманітарних наук. Це відповідало аналогічним змінам у методології природничих наук (концепція конкуренції теорій К. Поппера, методологічний «анархізм» П.-К. Феєрабенда та ін.). У 19 — 1-й пол. 20 ст. робили спроби подолати наявні ознаки розходжень та суперечок на основі деякої засадничої парадигми, на яку б спиралися соціогуманітарні науки. У 20 ст. певні методології набули статусу парадигм у межах кількох наук чи навіть для всіх соціогуманітарних наук, зокрема структурно-функціональний підхід, [бігевіоризм](#), семіотика, феноменологія, герменевтика, фрейдизм (і фрейд-марксизм), автопоетичний системний підхід, структуралізм. Певний метод виникав у межах однієї науки, потім поширювався на інші: бігевіоризм — у психології (Дж. Вотсон, Б.-Ф. Скіннер), далі у поміркованій формі використовували в семіотиці (Ч.-В. Моррис), у мовознавстві (Б.-Л. Ворф, Е. Сепір), політичній науці. Структуралізм з'явився спочатку в лінгвістиці (Ф. де Соссюр), поширився на літературознавство (Празька школа), на антропологію (К. Леві-Строс). Те ж саме можна сказати про системний підхід. Існували також територіальні відмінності у використанні окремих теорій у певні періоди.

В останній третині 20 ст. у природничих та суспільних науках почали визнавати виправданість конкуренції, доповнюваності та поєднання різних методологій. Учасник обговорення стану методології в політичній науці на 16-му світовому конгресі 1994 Міжнародної асоціації політичних науковців (IPSA — International Political Science Association) Г. Альмонд висловив думку, що існує плюралізм у методах та підходах, але він є радше еклектичним і синергетичним, ніж ізоляціоністським. Тобто йдеться не про механічне співіснування різних теорій та методологій, а про їх взаємодоповнюваність. У підручнику «A New Handbook of Political Science» («Новий підручник політичної науки», Оксфорд, 1996) К. фон Бейме пропонує емпіричні політичні теорії розташувати у чотирьох площинах, утворених прямокутним перетином осей. Лівий полюс горизонтальної осі позначає зростання системного підходу, правий — підходу під кутом зору діяча (особи, держави, нації). Вертикальна вісь позначає розташування теорій за виміром макрорівень (рух угору) — мікрорівень (рух униз). Кожну із сучасних теорій чи методологій розміщено в одній із чотирьох площин відповідно до названих вимірів. Ситуація методологічного плюралізму, зафіксована в політичній науці, значною мірою стосується всіх гуманітарних наук. Але цей методологічний плюралізм поєднано з протилежною тенденцією: замість ізолюваного співіснування окремих теорій чи претензій однієї з теорій виступати об'єднувальною парадигмою в останній третині 20 ст. у науковій діяльності набувало дедалі більшої ваги прагнення науковців до зіставлень своїх концепцій із концепціями інших науковців. У філософії цю тенденцію представлено як долання відгородженості західної філософської традиції від інших філософських традицій (китайської, індійської) та появу компаративної філософії. Загалом цю тенденцію можна позначити як прагнення до «єдності розуму в різноманітності його голосів» (за формулюванням Ю. Габермаса).

Поширення представницької демократії, прав людини, ринкової економіки та універсалізація соціальних стандартів суттєво збільшили спільність нормативних передумов. В обговоренні проблем суспільних наук — економіки, права, політології — спільність цих передумов збільшила можливості порозуміння та використання спільних системних підходів. Цю універсалізацію цінностей гуманітарії не мислять як наслідок дії об'єктивної історичної закономірності, бо поцінування прав людини (демократія) чи ринкової економіки залежить від вибору людей. Між тим, спільнотам, які прагнуть зберігати традиційні способи життя, має бути забезпечено таке право, хоча його здійснення є нелегким у світі, в якому зростає взаємопов'язаність і мобільність — інтеграція, міграція людей та ідей. Ця універсалізація цінностей (глобалізація) не обов'язково має вести до знищення культурної різноманітності світу та інших негативних

наслідків глобалізації. Традиційні проблеми узагальнення-індивідуалізації, універсалізму-релятивізму одержують нову перспективу розв'язання: йдеться не лише про об'єднання зусиль для подолання глобальних проблем (напр., екологічних), а й про визнання засадничих цінностей як універсальних шляхом міжкультурних та міжцивілізаційних полілогів.

У мистецтві спостерігаємо протилежні процеси. У 20 ст. у західнокультурній традиції домінування певних напрямів і стилів стає дедалі більш короткочасним, нормативні теорії в літературі, живописі, музиці (засн. на певних естетичних канолах) втрачають свою силу. Літературознавство та мистецтвознавство виявляють найвиразніші ознаки гуманістики: поєднуються мінімальні теоретичні передумови (їх джерелом є переважно семіотика та герменевтика) з інтерпретаціями, де провідну роль відіграє особиста інтуїтивна чутливість інтерпретатора до смислів, що їх містить певний твір. До використаних вимірів К. фон Бейме щодо політичних теорій слід додати виміри під кутом зору ролі інтерпретації (у герменевтичному значенні терміна) та ролі цінностей. Настанова герменевтики, що своє світорозуміння й ціннісні орієнтації дослідник має «брати в дужки», прагнучи зрозуміти чужі життєві світи, спрямована на досягнення об'єктивності інтерпретацій. Але ситуація ускладнюється у випадку твор. інтерпретації, яку можна поділити на два види (що часто поєднуються):

- виокремлення та розвиток окремих ідей твору, хай навіть самим автором сформульованих неявно, у вигляді натяків;
- запропонувати цілісне «бачення» певного твору, творчості, дії чи діяльності особи, світорозуміння певної епохи.

Творчу інтерпретацію писемних текстів можна пояснити як вилучення тексту з його прив'язаності до певної історичної ситуації (деконтекстуалізація) і вписування його в сучасну історичну ситуацію (реконтекстуалізація). З'ясування цього знаходимо в герменевтиці П. Ріккора: з його погляду словесний текст (а поняття тексту у даному разі можна поширити на інші види мистецтва) містить в собі аспекти, які дозволяють розуміти текст як «послання у вічність». Важливо розрізнати два відмінні завдання, які ставить перед собою інтерпретатор, — пояснення тексту в його власному контексті і здійснення творчої інтерпретації. Творчі інтерпретації містять ознаки перспективної інтерпретації, оскільки виявляють цінність минулих культурних здобутків для сучасного та майбутнього. Роль цінностей у гуманітарних науках принципово відрізняється від їх ролі у природничих науках. Природознавець може відчувати відповідальність за суспільні наслідки свого відкриття. Проте ситуація гуманітарія інша: він має розрізнати, у яких аспектах його дослідження є ціннісно нейтральним, а коли він створює ціннісно навантажені ідеї, поняття, теорії. Гуманітарії змушені брати на себе відповідальність у виправданні ціннісних

орієнтацій під кутом зору обґрунтування кращих ціннісних орієнтацій та відповідних життєвих перспектив осіб, націй, цивілізацій і людства загалом. Тому вони прагнуть розвивати свідоме ставлення до вибору ціннісних орієнтацій на протигагу інерції бездумного слідування стереотипам, джерелом яких часто буває злаякісна ідеологія (фашизм, комунізм, імперіалізм). Звідси націленість гуманітарного знання на обґрунтування та захист як тих засадничих цінностей, що мають перспективу стати вселюдськими (універсальними), так і тих, що є важливими для збереження самобутні культур, культурного розмаїття людства.

Гуманітарні науки в сучасній Україні

Розглядаючи новітню історію соціогуманітарних наук в Україні, мусимо зважати на фундаментальну важливість суспільно-політичних передумов для інтелектуальної діяльності. Більшовицька агресія проти УНР і включення більшої частини України до складу комуністичної імперії з її терористичним диктаторським режимом обернулися трагедією для українських інтелектуалів, особливо літераторів, митців та науковців-гуманітаріїв за період 1920–41. Тільки почасти ці втрати були компенсовані відносно більшим рівнем свободи слова у Західній Україні 20-х–30-х рр. та дослідженнями українців у діаспорі. Незважаючи на ці вкрай несприятливі суспільно-політичні передумови, позитивні здобутки гуманітарних наук у Радянській Україні є вагомими. Однак ці досягнення мало стосувалися проблем філософії та методології соціогуманітарних наук, оскільки цей напрям досліджень (зокрема антропологія, етнологія, націологія, філософія історії, релігії, література і мистецтво) перебував під прискіпливим ідеологічним контролем. До рідкісних винятків належать структуралізм Тартуської школи, генеративні теорії в мовознавстві (серед них і математична лінгвістика), розробки у соціології. Йдеться про напрями, які розглядали як ціннісно (ідеологічно) нейтральні. Поза тим можна знаходити лише окремі тенденції, переважно приховані або не розвинуті до рівня особливих теорій чи концепцій. Для їх реалізації в Україні з'явилися можливості у 1990-і рр. (долання наслідків ізоляції передусім від зх. інтелектуальних здобутків 20 ст. у цій галузі, охоплюючи також краще зі створеного українцями в діаспорі). Філософським фондом 2001 засновано серію видань під назвою «Сучасна гуманітарна бібліотека» (здійснюють у межах видавн. програми «Сковорода» за підтримки посольства Франції в Україні). У початковому періоді, беручи до уваги потреби вищої освіти, важливим пріоритетом має бути створення антологій, які б концентровано подавали студентам статті та фрагменти творів із загальних і спеціальних проблем філософії та методології гуманітарних наук. Прикладом може бути «Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.» (Л., 2002) за ред. [М. Зубрицької](#). Існує потреба в таких добре

структурованих антологіях з семіотики, герменевтики, культурної антропології, перекладах окремих західних авторів, присвячених філос.-методологічним проблемам Г. н. Видано окремі дослідження українських гуманітаріїв із філософії та методології окремих гуманітарних наук, які можна вважати початком виходу на належний якісний рівень обговорення проблем.

Рекомендована література

1. W. Dilthey. Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Suhrkam Verlag, 1970;
2. Rationality and Relativism. Oxford, 1982;
3. J. Bleicher. Contemporary Hermeneutics. Hermeneutics as Method, Philosophy and Critique. London; New York, 1987;
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Пер. с нем. Москва, 1988;
5. J. Hick. An Interpretation of Religion. Hampshire; London, 1989;
6. J. Bohman. New Philosophy of Social Science. Cambridge, 1991;
7. D. Little. Varieties of Social Explanation. Westview, 1991;
8. Ґеллнер Е.-А. Розум і культура / Пер. з англ. К., 1992;
9. Бурдьє П. Соціологія політики / Пер. с франц. Москва, 1993;
10. M. Hollis. The Philosophy of Social Science. Cambridge, 1994;
11. Рикер П. Конфлікт інтерпретацій / Пер. с франц. Москва, 1995;
12. Коллінґвуд Р.-Дж. Ідея історії / Пер. з англ. К., 1996;
13. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. Л., 1996;
14. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. К., 1996, 2000;
15. W. Adams. The Philosophical Roots of Anthropology. CSLI Publications, 1998;
16. Dialogue and Universalism. Warszawa, 1998. Vol. 8, № 5–6;
17. Ермоленко А. М. Комунікативна практична філософія: Підруч. К., 1999;
18. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К., 1999;
19. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Пер. з нім. Л., 2000;
20. Йонас Г. Принцип відповідальності / Пер. з нім. К., 2001;
21. Баландьє Ж. Політична антропологія / Пер. з франц. К., 2002;
22. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / Пер. з нім. К., 2002;
23. Павличко С. Теорія літератури. К., 2002;
24. Кузнецов В. І. Філософія права: Історія та сучасність. К., 2003;
25. Блюменберг Г. Світ як книга / Пер. з нім. К., 2005;

Бібліографічний опис:

Гуманітарні науки / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24653>. – Останнє поновлення : 2023.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).